

Jacek Wojnicki

Przemiany w partiach postkomunistycznych państw postjugosłowiańskich

Komuniści jugosłowiańscy zdobyli władzę w 1944 r. własnymi siłami, z pomocą oddziałów Armii Czerwonej (operacja belgradzka). Kluczowym momentem w rozwoju społeczno-politycznym powojennej Jugosławii był rok 1948, kiedy nastąpiło zerwanie bliskich stosunków ze Związkiem Radzieckim. Następstwem wykluczenia Jugosławii z obozu państw demokracji ludowej była konieczność opracowania nowego, oryginalnego modelu ustroju socjalistycznego przez grupę rządzących skupionych wokół marszałka Josipa Broz-Tity. Rozwiązaniem zaproponowanym przez nich stało się wprowadzenie systemu samorządowego na początku lat 50. XX w. Następne lata stanowiły także próbę ponownego zdefiniowania roli partii komunistycznej w nowej sytuacji społeczno-politycznej. W listopadzie 1952 r. na VI Zjeździe Komunistycznej Partii Jugosławii (KPJ) postanowiono nadać ugrupowaniu nową nazwę, która lepiej odzwierciedlałaby miejsce w samorządowym systemie politycznym¹. Do końca lat 80. partią rządzącą na szczeblu federacji był Związek Komunistów Jugosławii (SKJ), natomiast w poszczególnych republikach działały jego lokalne struktury, np. Związek Komunistów Chorwacji czy Związek Komunistów Słowenii². Jednocześnie partia komunistyczna nadal pozostawała kluczowym ugrupowaniem politycznym w systemie politycznym Jugosławii, mimo podejmowanych prób przekazania kompetencji decyzyjnych w stronę władz wykonawczych (rządu federalnego) oraz ustawodawczych (Skupština)³.

¹ Zob. N. Kołomejczyk, A. Koseski, *Europejskie państwa socjalistyczne. 1948–1960*, Warszawa 1977, s. 258 i n.; M. Sandulowicz, *Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii*, Warszawa 1982, s. 77 i n.; D. Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918–1974*, Zagreb 1978, s. 240 i n.

² Zwraca na ten fakt Harold Gordon Skilling pisząc, że nawet w Jugosławii, gdzie pozycja i rola partii komunistycznej została znacznie zmodyfikowana, idea systemu wielopartyjnego lub partii opozycyjnej została przez władze zdecydowanie odrzucona. Zob. *Political Opposition in One-Party States*, ed. L. Schapiro, London–Basingstoke 1972, s. 75 i n.

³ Marek Sandulowicz podkreśla, że rola partii komunistycznej została po 1952 r. sprowadzona do kierownictwa ideowo-wychowawczego, reedukowania i wychowywania obywateli w duchu pryncypiów ustroju socjalistycznego. Zob. M. Sandulowicz, *dz. cyt.*, s. 78.

Rolę SKJ podkreślał szczególnie bezalternatywny charakter systemu politycznego, wobec niewystępowania jawnych ugrupowań opozycyjnych⁴. Stanowiło to wspólny element wszystkich państw socjalistycznych, niezależnie od ich wewnętrznych odrębności i odmienności. Jak wspominał najbliższy współpracownik Tity, a następnie długoletni dysydent jugosłowiański Milovan Đilas⁵, Tito powiedział, że prawo powinno być sformułowane w taki sposób, aby pomimo zagwarantowanych ustawowo wolnych wyborów, komuniści zawsze utrzymywali monopol władzy: „Przekonywał mnie, iż niemożliwe jest, aby komuniści zaakceptowali porażkę z powodu kaprysu wyborców, gdy z woli historii zostali postawieni u steru władzy”⁶. Najważniejsze decyzje polityczne, gospodarcze podejmowane były na szczeblu instancji partyjnych, a potem dopiero zatwierdzone przez parlament jugosłowiański⁷. Ukazywało to – znowu typową dla państw socjalistycznych – pozorność czy fikcyjność rozwiązań konstytucyjnych. Należy przywołać w tym miejscu opinię Andrzeja Antoszewskiego i Ryszarda Herbuta⁸, że Jugosławia czasów Tity stanowi przykład autorytaryzmu odrzucającego zasady demokracji liberalnej w imię ideologicznie motywowanych poszukiwań ustrojowych.

Podkreślić jednakże należy szczególną pozycję jugosłowiańskich komunistów spośród innych partii komunistycznych w Europie Środkowowschodniej. Składa się na nią kilka elementów, wśród których należy wymienić: wewnętrzny charakter reżimu politycznego (nie został on bowiem narzucony przez wkraczające oddziały Armii Czerwonej, a wypracowany przez miejscowych komunistów, czerpiących jednakże wzorce z polityków radzieckich)⁹, zerwanie bliskich zwią-

⁴ Samuel Huntington podkreśla, że oprócz partii politycznej w systemie monopartyjnym występują inni ważni aktorzy sceny politycznej, których ujmuje w pięć kategorii: 1) charyzmatyczny przywódca; 2) tradycyjni aktorzy – Kościół czy monarcha; 3) biurokracja, administracja państwowa, policja lub wojsko; 4) lokalne ciała samorządowe oraz związki zawodowe; 5) funkcjonalne społeczno-ekonomiczne grupy, takie jak chłopstwo, rolnicy, menadżerowie, technokracja czy intelektualiści. Wydaje się, że w przypadku jugosłowiańskim szczególną rolę odegrała kategoria pierwsza i czwarta. Zob. S. Huntington, *Společna i instytucjonalna dynamika rozwoju systemów jednopartyjnych*, „Aneks” 1973, nr 1, s. 28.

⁵ Zob. *Đilas o Gorbaczowie. Rozmowa George’a Urbana z Milovanem Đilasem*, Warszawa 1989 (wydanie podziemne), s. 6.

⁶ *Tamże*.

⁷ Michał Jerzy Zacharias podkreśla, iż nowa rola partii komunistycznej miała oznaczać, że linia KPJ będzie realizowana nie tyle w wyniku działań odpowiednich organów aparatu partyjnego, ile bezpośrednio przez poszczególnych członków partii, kontrolujących i kierujących pracą instytucji państwowych. Zob. M.J. Zacharias, *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004, s. 143 i n.

⁸ Zob. A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnego świata*, Gdańsk 2001, s. 343.

⁹ W pierwszym okresie rządów komunistycznych w Jugosławii (tj. do 1948 r.) można nawet zauważyć szczególnie gorliwe naśladowanie rozwiązań radzieckich (w ustroju poli-

ków z Moskwą w 1948 r. i wynikające z powyższego próby wypracowania alternatywnego, oryginalnego modelu państwa socjalistycznego, innego niż w ZSRR. Należy także podkreślić czynnik zróżnicowania narodowościowego państwa jugosłowiańskiego, który znalazł swoje odzwierciedlenie w funkcjonowaniu SKJ¹⁰. Do najbliższych współpracowników J. Broz-Tity należeli: Słoweniec Edvard Kardelj, Chorwat Vladimir Bakarić, Serbowie Aleksandar Ranković (do lata 1966 r.) i Petar Stambolić, oraz Czarnogórzec M. Đilas (do stycznia 1954 r.)¹¹.

Struktura organizacyjna partii komunistycznej podlegała częstym zmianom (podobnie zresztą jak cały system polityczny). Pierwszą poważną reorganizację przeprowadzono w połowie lat 60. XX w. W październiku 1966 r. zniesiono stanowiska sekretarza generalnego i sekretarza Komitetu Centralnego (KC), w ich miejsce powołano przewodniczącego SKJ, Prezydium SKJ i jego Biuro Wykonawcze. Zasady dalszej reorganizacji zostały zaaprobowane przez IX Zjazd SKJ w marcu 1969 r. Zgodnie z nowym statutem utworzono nową instancję naczelną – Konferencję Związku Komunistów Jugosławii, zwoływaną co roku w okresie między zjazdami. Prezydium SKJ powoływano na zasadzie przedstawicielstwa republikańskich Związków Komunistów (po sześciu przedstawicieli), okręgów autonomicznych (po trzech) oraz organizacji SKJ w Jugosłowiańskiej Armii Ludowej (trzech przedstawicieli). Ponadto do Prezydium SKJ wchodził z urzędu przewodniczący SKJ i przewodniczący organizacji republikańskich. Prezydium partii było ciałem bardzo licznym, składało się z 52 osób. Z kolei Biuro Wykonawcze Prezydium SKJ – także powoływane na zasadzie parytetu – początkowo liczyło 14 osób, później ograniczono jego skład do ośmiu osób. Na rok wyznaczano urzędującego sekretarza Biura. Przewodniczącego partii (pozostał nim prezydent J. Broz-Tito) wybierał zjazd SKJ¹².

tycznym oraz społeczno-gospodarczym). Jerzy Ciemniwski cytuje wypowiedź najbliższego współpracownika marszałka J. Broz-Tity – Edvarda Kardelja, że „demokracja ludowa jest jedynie specyficzną formą demokracji radzieckiej” – zob. J. Ciemniwski, *Przesłanki powstania władzy ludowej w Jugostawii*, „Studia Nauk Politycznych” 1988, nr 4, s. 154.

¹⁰ Zob. M.J. Zacharias, *Rozpad systemu władzy w SFRJ. Specyfika jugosłowiańska*, [w:] *Transformacja systemowa w krajach Europy Środkowej, Wschodniej, i Południowej. 1989–2002. Wybrane problemy*, pod red. T. Godlewskiego, A. Koseskiego, K.A. Wojtaszczyka, Bydgoszcz–Pułtusk 2003, s. 165 i n.; E. Znamierowska-Rakk, *Komunikacja Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1948*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne” 1998, nr 1, s. 192 i n.; *Najnowsza historia świata 1945–1995*, pod red. A. Patka, J. Rydla, J. Węca, Kraków 1999, s. 89 i n.; A. Koseski, *W bałkańskim tyglu*, Pułtusk 2002, s. 155 i n.

¹¹ Zob. *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, pod red. W. Roszkowskiego, J. Kofmana, Warszawa 2005.

¹² Zob. N. Kołomejczyk, A. Koseski, *dz. cyt.*, s. 205 i n.; M. Sandulowicz, *dz. cyt.*, s. 135 i n.; P. Shoup, *The League of Communists of Yugoslavia*, [w:] *The Communist Parties of Eastern Europe*, ed. S. Fischer-Galati, New York 1979, s. 345; D. Rusinow, *The Yugoslav Experiment. 1948–1974*, London 1977, s. 197 i n.

Kolejna głęboka reorganizacja struktur kierowniczych partii komunistycznej nastąpiła w połowie lat 70.¹³ Na kolejnym X Zjeździe SKJ (1974 r.) ponownie powołano KC jako najwyższy organ partii w okresie między zjazdami, rezygnując jednocześnie ze zwoływania konferencji. Zmianie uległa także zasada kreowania składu KC, uznano bowiem za najbardziej właściwe powoływanie komitetu na zasadzie reprezentacji. Zjazdy republikańskie partii komunistycznej wybierały po 20 przedstawicieli, natomiast po 15 było wybieranych na zjazdach w dwóch okręgach autonomicznych i w Jugosłowiańskiej Armii Ludowej. Komitet Centralny liczył – razem z przewodniczącym SKJ – 166 członków. Ze swego składu KC wylaniało Prezydium – także na zasadzie parytetu republik i okręgów, a Prezydium powoływało 12 członków Komitetu Wykonawczego. Zaniechano również corocznej rotacji na stanowiskach sekretarzy i wprowadzono ich wybór na okres całej 4-letniej kadencji.

Po kolejnych reformach decentralizacyjnych SKJ coraz bardziej przypominał swą strukturą federację republikańskich partii komunistycznych. Tendencja powyższa niepokoiła kierownictwo partyjne i samego J. Broz-Titę, czemu dał on wyraz w wywiadzie dla „Vjesnika” w październiku 1972 r. Jugosłowiański przywódca partyjny i państwowy podkreślił, że obserwuje tendencje do zamykania się republik we własnym kręgu, jak gdyby SKJ był „jakąś konfederacją, a partia w każdej republice mogła działać całkiem samodzielnie, bez porozumienia, bez dyrektyw, które zresztą nie wszystkim są na rękę. Ale tak nie można”¹⁴.

Związek Komunistów Jugosławii był kluczowym – w świetle doktryny, jak i praktyki życia politycznego – elementem spajającym federację jugosłowiańską. Przez długie lata niekwestionowanym liderem partyjnym (a zarazem państwowym) był marszałek J. Broz-Tito¹⁵. Dlatego istotnym problemem stawało się zapewnienie sukcesji po wieloletnim przywódcy¹⁶. X Zjazd SKJ (maj 1974 r.) dokonał wyboru J. Broz-Tity na przewodniczącego partii bez ograniczenia czasowego pełnienia mandatu¹⁷. Wraz z postępującą słabością fizyczną przywódcy

¹³ Zob. N. Kołomejczyk, A. Koseski, *dz. cyt.*, s. 451 i n.; P. Shoup, *dz. cyt.*, s. 347.

¹⁴ Zob. Wywiad udzielony redaktorowi „Vjesnika” Darze Janeković na temat aktualnych problemów społeczno-politycznego życia kraju, 8 października 1972 r., [w:] J. Broz-Tito, *Artykuły i przemówienia. 1969–1975*, Warszawa 1977, s. 135.

¹⁵ Mieczysław F. Rakowski, publicysta, a zarazem polityk komunistyczny o reformatorskiej proweniencji, tak komentował sytuację wewnętrzną w Jugosławii w lutym 1975 r., po jednym z pobytów w Belgradzie: „Ogólne wrażenia z Jugosławii: nie jest im łatwo, ale trzeba im zazdrościć swobody, z jaką dyskutują o swoich problemach. Nie ma takiego kraju socjalistycznego na świecie, w którym tak swobodnie rozwijały się partia i całe życie polityczne” – zob. M.F. Rakowski, *Dzienniki polityczne. 1972–1975*, t. 5, Warszawa 2002, s. 300.

¹⁶ Samuel Huntington zwraca uwagę, iż największym zagrożeniem stabilności systemów monopartyjnych jest kwestia sukcesji przywództwa – zob. S. Huntington, *dz. cyt.*, s. 56.

¹⁷ Zob. N. Kołomejczyk, A. Koseski, *dz. cyt.*, s. 451.

partyjnego (w 1978 r. liczył on 86 lat) postanowiono utworzyć funkcję urzędującego przewodniczącego Prezydium KC SKJ¹⁸. Jego wybór następował – na roczną kadencję – spośród członków Prezydium, do jego obowiązków należało zastępowanie przewodniczącego partii, którym pozostał J. Broz-Tito¹⁹. Po śmierci marszałka zniesiona została funkcja przewodniczącego SKJ, a kierowanie partią powierzono – zmieniającemu się, co rok innemu – członkowi Prezydium KC, pochodzącemu z różnych republik i okręgów autonomicznych, noszącemu miano przewodniczącego Prezydium KC²⁰. Przyjęte rozwiązanie ukazywało słabość partii komunistycznej, która z całą mocą uwidoczniła się po śmierci Tity. Z jednej strony w partii brakowało bowiem naturalnych, demokratycznych mechanizmów selekcji przywódców, a jednocześnie po maju 1980 r. zabrakło polityka jugosłowiańskiego o podobnym autorytecie, co J. Broz-Tito²¹.

Sytuacja zaczęła się zmieniać w latach 80., za sprawą śmierci długoletniego przywódcy oraz w wyniku narastającego kryzysu społeczno-gospodarczego i ożywienia tendencji narodowych w poszczególnych republikach związkowych. Tendencje reformatorskie reprezentowane przez polityków słoweńskich (w tej republice przemiany demokratyczne rozpoczęły się najwcześniej – już pod koniec lat 80.), skupionych wokół Milana Kučana, nie zyskały szerszego poparcia²². Drugą republiką, w której podjęto próby wprowadzania reform społeczno-politycznych, była sąsiednia Chorwacja, gdzie zmiany rozpoczęły się po objęciu funkcji lidera lokalnej organizacji partyjnej przez Ivicę Račana²³. Także w środowiskach akademickich dojrzywała myśl o konieczności odejścia od systemu monopartyjnego w kierunku pluralizmu politycznego, co wiązało się jednocześnie z określeniem nowej roli sprawowanej przez partię komunistyczną²⁴. Jednakże największym oponentem systemu demokracji wielopartyjnej okazał się serbski

¹⁸ Wspomnianą funkcję objął w październiku 1978 r. Branko Mikulić, a w październiku 1979 r. zastąpił go Stevan Doronjski.

¹⁹ Zob. M. Sandulowicz, *dz. cyt.*, s. 241.

²⁰ Przez 10 lat (od października 1980 r. do stycznia 1990 r.) funkcję przewodniczącego Prezydium KC SKJ pełniło dziesięciu polityków komunistycznych, ze wszystkich republik federacji jugosłowiańskiej.

²¹ Inna sprawa, że J. Broz-Tito nie był wcale zainteresowany wzmocnieniem swoich konkurentów w kierownictwie partyjnym. Najlepszym tego dowodem była dymisja bliskiego współpracownika A. Rankovicia w lipcu 1966 r. Na ten aspekt (rozgrywania konfliktów w kierownictwie, manipulowania najbliższymi współpracownikami) zwraca uwagę Kosta Čavoski w swojej pracy: K. Čavoski, *Tito. Tehnologija vlasti*, Beograd 1991, s. 39 i n.

²² Zob. B. Magaš, *The Destruction of Yugoslavia. Tracking the Break-up 1980–92*, London–New York 1993, s. 160; M. Wierzbicka, *Jugosłowiańska scena polityczna*, „Polska w Europie” 1991, z. 4, s. 75.

²³ *Nikt nie lubi bić. Rozmowa Adama Michnika i Milany Jędrzyk z Ivicą Račanem, premierem Chorwacji*, „Gazeta Wyborcza”, 10 I 2002.

²⁴ Zob. interesujące opracowanie jugosłowiańskich politologów i prawników dotyczące warunków i zagrożeń odrodzenia pluralizmu politycznego: *Smisao Jugoslovenskog pluralističkog šoka*, ur. V. Goati, Beograd 1989.

przywódca Slobodan Milošević, który skutecznie odrzucał i torpedował propozycję zmian zmierzających w tym właśnie kierunku²⁵.

Do konfrontacji wspomnianych dwóch tendencji doszło na przyspieszonym, XIV Zjeździe SKJ w styczniu 1990 r. Gdy propozycje zmian wniesione przez liderów Słowenii oraz Chorwacji zostały zablokowane przez delegatów kontrolowanych przez serbskiego przywódcę, delegaci słoweńscy i chorwaccy w wyrazie protestu opuścili salę obrad²⁶. Jak zauważył Michał Jerzy Zacharias, przyczyny rozpadu SKJ były specyficzne. Pierwszoplanowej roli w jej rozkładzie nie odgrywały bowiem w Jugosławii relacje między władzą a społeczeństwem (jak w pozostałych państwach Europy Środkowowschodniej). W tym przypadku głównym czynnikiem podziałów w partii było skłócenie, skonfliktowanie przedstawicieli różnych narodów i narodowości. Przywódca Serbii miał za sobą poparcie delegatów z rodzimej republiki oraz Czarnogóry, Kosowa i Wojwodiny. Wspomniany blok delegatów sprzeciwiał się propozycjom decentralizacji partii komunistycznej – przekształcenia SKJ w „luźną organizację niezależnych i wolnych republikańskich partii komunistycznych”. Milošević odpowiadał, że grozi to „wojną między jugosłowiańskimi komunistami i narodami”. Politycy Słowenii i Chorwacji zarzucali liderowi Serbii zamiar przekształcenia Związku w „swoje zaplecze polityczne”. Nie pomogły patetyczne gesty polityków z pozostałych republik jugosłowiańskich, którzy z niepokojem obserwowali narastający spór. Lider bośniackich komunistów Nijaz Duraković oświadczył publicznie: „Zostałem upoważniony, by klęknąć przed prezydentami Kućanem i Miloševićem prosząc, by znaleźli jakiś kompromis”²⁷. Przerwanie obrad najważniejszego gremium partyjnego oznaczało początek rozpadu partii komunistycznej – ugrupowania sprawującego władzę w Jugosławii od prawie 45 lat oraz istotnej instytucji, spajającej wielonarodową federację.

Należy podkreślić, że władze federacji nie zdołały wypracować żadnego wspólnego scenariusza zmian, dlatego sytuacja w poszczególnych republikach rozwijała się pod znaczącym wpływem lokalnych elit. Poniżej zostaną zaprezentowane scenariusze zmian wewnątrz republikańskich organizacji partii komunistycznej (SKJ).

²⁵ L. Sell, *Slobodan Milošević and the Destruction of Yugoslavia*, London 2002, s. 97; V. Stevanović, *Milošević, jedan epitaf*, Beograd 2002, s. 75 i n.

²⁶ Zob. M.J. Zacharias, *Komunizm...*, s. 475 i n. Por. także: J. Guskova, *Istorija jugoslovenske krize (1990–2000)*, Beograd 2003, *passim*; P. Garde, *Vie et mort de la Yougoslavie*, Paris 1992, s. 269 i n. Również Marek Waldenberg podkreśla, że przyczyną rozpadu SKJ nie był spór o demokratyzację, lecz o separatyzm. Zob. M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii. Jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki*, Warszawa 2005, s. 390. Odmienne zdania jest natomiast Jerzy Wiatr: J. Wiatr, *Spór o charakter jugosłowiańskiej tragedii*, „Myśl Socjaldemokratyczna” 2004, nr 1–2, s. 138 i n.

²⁷ Zob. M.J. Zacharias, *Rozpad Związku Komunistów Jugosławii w 1990 roku*, „Dzieje Najnowsze” 2002, nr 3, s. 136.

Słowenia

Do przemian wewnętrznych w Związku Komunistów Słowenii doszło pod koniec lat 80. XX w.²⁸ Od 1986 r. jego przewodniczącym był M. Kučan. Urodzony w 1941 r. w rodzinie nauczycielskiej, ukończył studia prawnicze w Ljublanie, od 1958 r. należał do Związku Komunistów Słowenii, a w latach 1978–1982 r. pełnił obowiązki przewodniczącego republikańskiego parlamentu. Przez kolejne cztery lata reprezentował Słowenię w Prezydium SKJ, a następnie został liderem republikańskiej organizacji partii komunistycznej. Opowiadał się za stopniową liberalizacją systemu społeczno-politycznego, tolerował funkcjonowanie na terenie republiki nowych ruchów politycznych pod koniec lat 80.²⁹

Kučan w następujący sposób tłumaczył motywy przemian wewnętrznych w Związku Komunistów Słowenii: „Nasza grupa była w pełni świadoma, do czego dążymy – do ustroju demokratycznego i parlamentarnego. [...] Chcieliśmy zrezygnować z monopolu władzy i przystosować partię do tego, aby w wolnych wyborach wygrała i zachowała władzę”³⁰. W grudniu 1989 r. w Ljublanie zebrał się kongres Związku Komunistów Słowenii i jego delegaci zaakceptowali wprowadzenie w republice systemu wielopartyjnego. Kilka dni później republikański parlament – zdominowany przez komunistycznych deputowanych – uchwalił ustawę o partiach politycznych oraz nową, demokratyczną ordynację wyborczą³¹. Wybory na przełomie kwietnia i maja 1990 r. oznaczały załamanie dominującej pozycji Związku Komunistów Słowenii, a potem Partii Demokratycznej Przebudowy (*Stranka demokratične prenove*, SDP). Ugrupowanie pozostało jednak znaczące na słoweńskiej scenie politycznej. Pozycja SDP winna być oceniana wraz z sukcesem w elekcji prezydenckiej jej lidera – M. Kučana. Można dostrzec wyraźną polityczną ciągłość pomiędzy polityczną rolą Kučana, jaką odgrywał w przeobrażeniach ustrojowych końca lat 80. będąc liderem słoweńskiej partii komunistycznej, a programem powstałej z przekształceń wewnętrznych SDP³². Ugrupowanie zdobyło 17,3% głosów (14 mandatów na 80). Wybory te wygrała szeroka koalicja demokratycznej opozycji (DEMOS) zdobywając ponad 55% głosów oraz tworząc gabinet pod kierownictwem chadeka Lojzego Peterlego³³.

²⁸ Zob. J. Gow, *Slovenia and the Slovenes. A Small State and the New Europe*, London 2000, s. 59 i n.

²⁹ *Słownik biograficzny...*, s. 673.

³⁰ Zob. wywiad z M. Kučanem *Nie zamykać się w naszej małej Szwajcarii*, „Gazeta Wyborcza”, 5–6 VIII 1995.

³¹ S.P. Ramet, *Democratization in Slovenia – the Second Stage*, [w:] *Politics, Power, and the Struggle for Democracy in South-East Europe*, ed. by K. Dawisha, B. Parrott, Cambridge 1997, s. 195.

³² Zob. B. Markić, *Niektóre aspekty wyborów w Słowenii (kilka tez)*, [w:] *Wybory i narodziny demokracji*, pod red. J. Raciborskiego, Warszawa 1991, s. 98 i n.

³³ Zob. V. Hloušek, *Republika Slovinsko*, [w:] *Politické strany ve střední a východní Evropě*, red. P. Fiala, J. Holzer, M. Strmiska, Brno 2002, s. 387 i n.

Kolejnym krokiem w kierunku integracji ugrupowań centrolewicowych było utworzenie – na bazie dotychczasowej koalicji wyborczej – nowej partii Zjednoczonej Listy Socjaldemokratów (*Združena lista socialnih Demokratov*, ZLSD). W skład ugrupowania weszły: SDP, Unia Socjaldemokratyczna (*Socialdemokratska unija*, SDU), Partia Robotnicza (*Delavska stranka*, DS), Demokratyczna Partia Słoweńskich Emerytów (*Demokratična stranka upokojencev Slovenije*, DeSUS). Główną siłą ugrupowania była postkomunistyczna SDP. Kongres zjednoczeniowy ZLSD odbył się w maju 1993 r. w Ljubljanie³⁴. Pierwszym liderem partii został Janez Kocijančič (1993–1997), następnym wybrano Boruta Pahota (od 1997 r.)³⁵. Na kongresie ZLSD obradującym 15 marca 1997 r. do władz naczelnych partii weszli oprócz Pahota: dwaj wiceprzewodniczący – Aurelio Juri oraz Miloš Pavlica i Dušan Kumer jako sekretarz generalny³⁶. Manifest polityczny określał ZSLD jako „partię zgody pomiędzy zróżnicowanymi interesami społecznymi”. Nawiazywał do tradycji samorządowych (wypracowanych w czasach jugosłowiańskich). Podkreślano znaczenie prawodawstwa zapewniającego bezpieczeństwo socjalne, a także obronę tradycji udziału pracowników w podejmowaniu decyzji gospodarczych³⁷.

ZLSD stanowi przykład udanej przemiany ugrupowania postkomunistycznego w partię typu socjaldemokratycznego. W kampanii przed elekcją do Zgromadzenia Państwowego partia zaprezentowała wizję „socjaldemokratycznej Słowenii”, która miała stanowić alternatywę wobec wizji liberalno-chadeckiej. Ugrupowanie opowiadało się za polityką partnerstwa i dialogu w życiu społeczno-gospodarczym republiki, za aktywną rolą państwa w gospodarce. ZLSD optowała za szybką integracją z instytucjami europejskimi i wejściem Słowenii do Grupy Wyszehradzkiej, co miało ostatecznie symbolizować wyjście republiki ze strefy Bałkanów³⁸.

Do istotnych zmian wewnętrznych doszło w połowie ubiegłej dekady. Po pierwsze: na V kongresie partii w Ljubljanie w kwietniu 2005 r. zadecydowano o przyjęciu nowej nazwy: Socjaldemokrati (*Socialni demokrati*, SD). Po drugie: w wyniku tendencji rozłamowych wewnątrz Liberalnej Demokracji Słowenii (*Liberalna demokracija Slovenije*, LDS) część polityków tego ugrupowania zasiłała szeregi socjaldemokratyczne (w tym ekspremier Anton Rop i jego najbliżsi współpracownicy)³⁹. Zwycięstwo w wyborach do parlamentu odniosła centro-

³⁴ Zob. J. Bugajski, *Political Parties of Eastern Europe. A Guide to Politics in the Post-Communist Era*, New York–London 2002, s. 652.

³⁵ <http://www.socialnidemokrati.si/predstavitel/preben/2/zgodovina>.

³⁶ J. Bugajski, dz. cyt., s. 653.

³⁷ Zob. *Political parties of Eastern Europe, Russia and the successor states*, ed. B. Szajkowski, Harlow–Essex 1994, s. 554.

³⁸ Zob. V. Hloušek, *Slovinský stranický systém a model umírněného pluralismu*, „Středoevropské politické studie”, roč. 3, č. 1 (wersja elektroniczna).

³⁹ <http://www.socialnidemokrati.si/predstavitel/preben/2/zgodovina>.

lewicowa partia SD kierowana przez B. Pahora, uzyskując ponad 30% głosów (29 mandatów na 90). Cały blok lewicowy, który oprócz SD współtworzyli LDS oraz Zares, uzyskał 43 mandaty⁴⁰. 7 listopada 2008 r. Zgromadzenie Państwowe zatwierdziło kandydaturę lidera SD B. Pahora na urząd premiera. Koalicję rządową współtworzyli: SD, centrolewicowe ugrupowania Zares i LDS oraz centrowy DeSUS⁴¹. Był to pierwszy przypadek w historii Republiki Słoweńskiej utworzenia rządu pod przewodnictwem socjaldemokratycznego premiera. Rząd funkcjonował do przedterminowych wyborów jesienią 2011 r., w których SD zanotowała porażkę uzyskując ok. 10,5% głosów. Koalicja uległa rozpadowi na skutek braku zgody wszystkich tworzących ją ugrupowań odnośnie do polityki społeczno-gospodarczej⁴².

Ugrupowanie liczy ponad 27 tys. członków skupionych w 58 terenowych oraz 150 gminnych organizacjach. Przy partii działają organizacje młodzieżowe, kobiece, emeryckie oraz związkowe⁴³. Należy podkreślić, że o pozycji ZLSD przez długie lata (aż do 2005 r.) decydował fakt funkcjonowania silnego ugrupowania socjalliberalnego – LDS (uzyskującego poparcie rządu 22–36% w latach 1992–2000)⁴⁴. Dopiero po osłabieniu wpływów LDS część polityków i wyborców socjalliberalnych zwróciła się w kierunku ZLSD/SD.

Chorwacja

Należy podkreślić, że proces demokracji w Chorwacji rozpoczął się później niż w Słowenii (pod koniec lat 80.), gdy kierownictwo partii komunistycznej przejął Ivica Račan. Wśród przesłanek przemian polityczno-ustrojowych trzeba wymienić: szybko postępującą delegitymizację rządów komunistycznych na skutek postępującego kryzysu gospodarczego i politycznego; negatywną reakcję Chorwatów wobec polityki nacjonalistycznej S. Miloševicia. Ważną rolę odegrał także czynnik zewnętrzny i to rozumiany dwójako. Mam tu na myśli wpływ wydarzeń w sąsiedniej Słowenii oraz w całej Europie Środkowowschodniej („jesień ludów”)⁴⁵.

⁴⁰ Zob. *Zwycięstwo partii lewicowych w Słowenii*, „BEST-OSW”, 24 IX 2008, nr 30.

⁴¹ Zob. *Lewicowy rząd w Słowenii*, „BEST-OSW”, 19 XI 2008, nr 37.

⁴² Zob. M. Szpala, *Wybory w Słowenii: małe szanse na stabilny rząd i reformy gospodarcze*, „BEST-OSW”, 7 XII 2011, nr 39.

⁴³ M.M. Rusiecka, *Drogi transformacji partii postkomunistycznych w państwach byłej Jugosławii: zmiana oblicza programowego, modelu przywództwa, struktury organizacyjnej i roli partii w systemie politycznym*, [w:] *Partie polityczne – Przywództwo polityczne*, pod red. J. Sielskiego i M. Czerwińskiego, Toruń 2008, s. 291.

⁴⁴ Zob. J. Gow, *dz. cyt.*, s. 147 i n.

⁴⁵ Por. L. Cohen, *Embattled Democracy: Postcommunist Croatia in Transition*, [w:] *Politics, Power...*, s. 71.

Przemiany rozpoczęły się z inspiracji Związku Komunistów Chorwacji (*Savez komunista Hrvatske*, SKH). Pierwszym ich etapem było odsunięcie konserwatystów partyjnych skupionych wokół Stipe Šuvara przez grupę reformatorów partyjnych. Po objęciu fotela przewodniczącego partii przez I. Račana (13 grudnia 1989 r.) zrezygnowano oficjalnie z popierania systemu monopartyjnego na rzecz pluralizmu politycznego⁴⁶. Jego pierwszym sprawdzianem miały być wielopartyjne wybory do Saboru rozpisane na wiosnę 1990 r.⁴⁷ W połowie lutego 1990 r. Sabor dokonał nowelizacji republikańskiej konstytucji wprowadzając pluralizm polityczny, jednocześnie uchwalono nowe prawo wyborcze⁴⁸. Należy podkreślić ten odgórny model przekształceń ustrojowych. Decydująca rywalizacja podczas wyborów parlamentarnych (22 kwietnia oraz 7 maja 1990 r.) odbyła się pomiędzy rządzącymi komunistami (SKH-SDP) I. Račana oraz Chorwacką Wspólnotą Demokratyczną (HDZ) Franjo Tuđmana. Niejako w tle pozostawało trzecie ugrupowanie – Koalicja Porozumienia Narodowego, grupująca polityków aktywnych podczas „chorwackiej wiosny” – takich jak Savka Dabčević-Kučar, Miko Tripalo – oraz Chorwacką Partię Socjalliberalną (*Hrvatska socijalno-liberalna stranka*, HSL) Dražena Budišy i pomniejszych ugrupowań liberalno-demokratycznych⁴⁹. Jak komentował później wyniki ówczesnej pierwszej rywalizacyjnej elekcji I. Račan: „Kiedy siły demokratyczne w byłej Jugosławii okazały się zbyt słabe, by rozwiązać problem dalszego funkcjonowania państwa, nastąpiła epoka indywidualności o poglądach narodowych i nacjonalistycznych. Pojawienie się Tuđmana nie było więc przypadkiem. Nie zrobił on nic, by uczynić Chorwację takim państwem, o jakim ludzie marzyli – demokratycznym, europejskim, zreformowanym. To zadanie zostawił innym” – konkludował lider socjaldemokratów.

Przez cały okres rządów prezydenta F. Tuđmana i jego partii HDZ ugrupowanie kierowane przez I. Račana pozostawało w opozycji. Krytykowano nacjonalistyczną politykę i tendencje autorytarne w obozie władzy. Jednocześnie okres ten kierownictwo partii postanowiło wykorzystać do przeobrażeń wewnętrznych: w 1993 r. zmieniono nazwę ugrupowania na Socjaldemokratyczna Partia Chorwacji (*Socijaldemokratska partija Hrvatske*, SDP), natomiast w roku 1994 doszło do zjednoczenia z mniejszymi partiami socjaldemokratycznymi. Wówczas przy-

⁴⁶ M. Tanner, *Croatia. A Nation Forged in War*, New Haven–London 2001, s. 221 i n.

⁴⁷ Por. D. Pavličević, *Historia Chorwacji*, Poznań 2004, s. 487; N. Zakošek, *Politički sustav Hrvatske*, Zagreb 2002, s. 11 i n.

⁴⁸ Por. D. Pavličević, *dz. cyt.*, s. 508; T. Jankowski, *System polityczny Chorwacji*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, pod red. W. Sokola, M. Żmigrodzkiego, Lublin 2005, s. 189.

⁴⁹ Por. I. Grdesic, *Wybory w Chorwacji. Polityczne konsekwencje ordynacji wyborczej*, [w:] *Wybory i narodziny demokracji...*, Warszawa 1991, s. 84 i n.; *New political parties of Eastern Europe and the Soviet Union*, ed. B. Szajkowski, Harlow–Essex 1991, s. 320; M. Wierzbicka, *dz. cyt.*, s. 79.

jęto program oparty na założeniach ideowych zachodnioeuropejskich ugrupowań centrolewicowych⁵⁰. Podkreślić należy przy tym, iż popularność ugrupowania uległa załamaniu po 1990 r. i w kolejnych elekcjach do Izby Przedstawicielskiej Saboru na listy socjaldemokratyczne padało odpowiednio: 5,5% (1992 r.) oraz 8,9% (1995 r.)⁵¹.

Momentem przełomowym w konsolidacji opozycji antytuđmanowskiej było podpisanie umowy pomiędzy SDP a socjalliberalną HSLŠ. Nastąpiło to 4 sierpnia 1998 r. Owoce zawartej umowy było podpisanie 6 sierpnia 1999 r. porozumienia o wspólnym ubieganiu się o mandaty deputowanych w Izbie Przedstawicielskiej. We wrześniu liderzy koalicji uzgodnili warunki współpracy z koalicją czterech ugrupowań centrowych: HSS, HNS, LS oraz IDS⁵².

Elekcja parlamentarna w dniu 3 stycznia 2000 r. przyniosła pierwszą alternację władzy w Republice Chorwacji od 1991 r. 71 mandatów uzyskała koalicja SDP-HSLŠ (na 151 ogółem). Dotychczas rządząca HDZ wprowadziła tymczasem 46 deputowanych. Misję utworzenia rządu otrzymał lider socjaldemokratów I. Račan⁵³. Pozostawał on na czele dwóch kolejnych rządów do jesieni 2003 r. Okazało się, że spoiwo dla ugrupowań antytuđmanowskich, jakim była krytyka rządów HDZ, jest zbyt słabe wobec realnych problemów społeczno-gospodarczych. Partie koalicji rządowej różniła także kwestia współpracy z Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla byłej Jugosławii⁵⁴.

W kwietniu 2007 r. zmarł – po zmaganiach z chorobą nowotworową – dotychczasowy lider SDP I. Račan. Jego następcą na fotelu przewodniczącego partii został wybrany na X nadzwyczajnej konwencji partii Zoran Milanović. Powtórnie delegaci wybrali go liderem SDP na XI konwencji ugrupowania w 2008 r.⁵⁵

Sukcesem zakończyły się dla socjaldemokratów zarówno wybory prezydenckie (przełom 2009 i 2010 r.), jak i elekcja do Saboru w grudniu 2011 r. Urząd prezydenta republiki zajął po raz pierwszy lewicowy polityk – kandydat SDP Ivo Josipović. Z kolei wybory parlamentarne zakończyły się zwycięstwem szerokiej koalicji centrolewicowej Kukuriku skupionej wokół SDP. Uzyskała ona poparcie 40,7% głosujących, co przełożyło się na 80 mandatów (w tym 61 dla SDP)⁵⁶. Jej lider Z. Milanović otrzymał misję sformowania kolejnego rządu Republiki Chorwacji w grudniu 2011 r. Komentatorzy chorwackiej sceny politycznej zwracali uwagę na narastające niezadowolenie z rządów HDZ (lata 2003–2011)

⁵⁰ Por. V. Hloušek, *Republika Chorvatsko*, [w:] *Politické strany...*, s. 177.

⁵¹ K. Krysiel, *System polityczny Republiki Chorwacji*, Poznań–Chorzów 2007, s. 160 i n.

⁵² *Tamże*, s. 164.

⁵³ Por. M. Tanner, *dz. cyt.*, s. 308 i n.

⁵⁴ Por. A. Orzelska, *Chorwacja*, „Europa Środkowo-Wschodnia. 2003”, ISP PAN, R. XIII, Warszawa 2006, s. 79 i n.

⁵⁵ <http://www.sdp.hr/naslovna>.

⁵⁶ <http://www.parties-and-elections.de/croatia.html>.

utożsamianych z licznymi aferami korupcyjnymi oraz nieskuteczną polityką gospodarczą (przejawiającą się długotrwałą stagnacją). Politycy centrolewicowej koalicji zapowiadali efektywną walkę z korupcją i nepotyzmem oraz deklarowali prowadzenie mniej konfrontacyjnej polityki wobec państw sąsiedzkich (przede wszystkim Serbii i Słowenii)⁵⁷.

Serbia

W październiku 1987 r. S. Milošević przejął kierownictwo Związku Komunistów Serbii, odsuwając swojego promotora Ivana Stambolicia⁵⁸. Początkowo głosił program usprawnienia funkcjonowania systemu społeczno-gospodarczego socjalistycznej Jugosławii. Deklarował konieczność wystąpienia przeciwko administracyjnym wypaczeniom, biurokratycznym przerostom zniekształcającym system samorządu społeczno-politycznego. Program ten nazwano „anty-biurokratyczną rewolucją”. W przemówieniu na plenum Komitetu Centralnego serbskiej organizacji partii komunistycznej we wrześniu 1986 r. S. Milošević podkreślał, że „punktem ciężkości naszego [czyli komunistów – J.W.] działania powinna być konsekwentna walka o gospodarkę rynkową, skierowana jednocześnie przeciwko biurokracji. Ideowa konfrontacja pomiędzy siłami biurokratycznymi – woluntarystycznymi a siłami, w których tkwi zdolność do rozwijania samorządu⁵⁹. Do powyższej wypowiedzi konieczny jest komentarz, że S. Milošević za gospodarkę rynkową uważał model zbliżony do funkcjonującego wówczas w federacji jugosłowiańskiej.

Dość szybko serbskiemu przywódcy udało się dokonać wymiany lokalnych kierownictw partyjno-państwowych w Wojwodinie, Kosowie oraz Czarnogórze. Zarzucano im tendencje antysamorządowe, niechęć do reform, skostnienie i woluntaryzm⁶⁰. Dzięki dokonanej czystce i wprowadzeniu swoich zwolenników do kierownictw wspomnianych dwóch okręgów autonomicznych oraz w siostrzanej republice Czarnogórze, S. Milošević kontrolował cztery miliona w ósmioosobowym kolektywnym Prezydium Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii⁶¹.

⁵⁷ Zob. M. Szpala, *Chorwacja: dotkliwa porażka rządzącej prawicy*, „Tygodnik BEST-OSW”, 7 XII 2011, nr 39.

⁵⁸ P. Garde, *dz. cyt.*, s. 394 i n.; A. LeBor, *Milosevic. A Biography*, London 2002, s. 88 i n.; V. Stevanović, *dz. cyt.*, s. 52 i n.

⁵⁹ Zob. S. Miloszewić, *Czas rozstrzygnięć*, Warszawa 1990, s. 92.

⁶⁰ Zob. P. Garde, *dz. cyt.*, s. 395 i n.; A. LeBor, *dz. cyt.*, s. 100 i n.; V. Stevanović, *dz. cyt.*, s. 52 i n.; L. Sell, *dz. cyt.*, s. 54 i n.; M. Wierzbicka, *dz. cyt.*, s. 73 i n.

⁶¹ Wydarzenia w Wojwodinie (tzn. zmianę okręgowych władz) jesienią 1988 r. nazwano „jogurtową rewolucją” z racji obrzucenia przez demonstrantów lokalnego parlamentu kubkami z jogurtem.

Za kluczowy moment w karierze politycznej S. Miloševića należy uznać jego wizytę na Kosowym Polu podczas uroczystości 600-lecia przegranej przez Serbię bitwy z Imperium Osmańskim. Podczas okolicznościowego wiecu S. Milošević zaprezentował się jako mąż stanu walczący o interes narodu serbskiego, zatroskany o jego przyszłość⁶². Od tego momentu mgławicowe postulaty modernizacji obowiązującego systemu społeczno-gospodarczego zostały z całą mocą zastąpione hasłami narodowymi, postulatem obrony narodowego interesu Serbii. Jak zauważył Nebojša Popov: „Milošević wynoszony był pod niebo nie tylko dlatego, że – jak mówią – nie wstydził się swego narodu, ale i za to, że przywrócił mu pewność siebie i siłę, że «przywrócił mu duszę» i – jak mówiło wiele wybitnych osobistości – «przywrócił Serbom zbiorową godność»⁶³.

Po rozpadzie SKJ w styczniu 1990 r. S. Milošević doprowadził latem tego roku do utworzenia nowej, silnej partii postkomunistycznej. W jej skład weszły lokalna organizacja partii komunistycznej w Serbii oraz społeczno-polityczna organizacja masowa (jaką był Socjalistyczny Związek Ludu Pracującego). Nowe ugrupowanie otrzymało nazwę Socjalistyczna Partia Serbii (SPS), a jej przywódcą został wybrany S. Milošević⁶⁴. Ugrupowanie, określające się jako lewicowe, silnie odwoływało się także do hasel narodowych. Socjaliści do października 2000 r. odgrywali w systemie politycznym Serbii dominującą rolę, a ich lider pełnił funkcję prezydenta republiki, a następnie federacji. Jak zauważył Paul Garde, francuski badacz dziejów Jugosławii, S. Milošević pierwszy docenił siłę nacjonalizmu⁶⁵.

Dwaj serbscy socjologowie Branko Pribičević oraz Ognjen Pribičević szukali przyczyn popularności serbskich socjalistów w latach 90. Wskazywali na następujące przesłanki: odkrycie przez ugrupowanie pod koniec lat 80. nośności hasel nacjonalizmu i wykorzystanie go do utrzymania się przy władzy; zachowanie starych stref wpływów z doby państwa socjalistycznego i zdobycie nowych, popierających autorytarną władzę państwową; kierowanie się w obronie swej władzy wszelkimi dostępnymi środkami (czystka wewnątrzpartyjna, autorytet wodza narodu itp.); utrzymanie się przy władzy poprzez wykorzystanie *mass mediów* i łagodzenie różnic społecznych (opóźnianie reform ekonomicznych, dopłacanie do deficytowych przedsięwzięć, utrzymywanie ukrytego bezrobocia); różnice w ocenie poprzedniego systemu (w Jugosławii narodowy komunizm, w krajach

⁶² Anglosaski biograf serbskiego lidera Adam LeBor podkreśla, że podczas wspomnianych uroczystości S. Milošević został niejako koronowany na „ojca narodu” – zob. A. LeBor, *dz. cyt.*, s. 113; T. Judah, *The Serbs. History, myth and the destruction of Yugoslavia*, London 1997, s. 162; L. Sell, *dz. cyt.*, s. 88 i n.

⁶³ Por. N. Popov, *Serbski dramati*, Warszawa 1994, s. 56.

⁶⁴ Zob. B. Jović, *Posledni dani SFRJ: Izvodi iz dnevnika*, Beograd 1995, s. 152; N. Miller, *A failed transition: the case of Serbia*, [w:] *Politics, Power...*, s. 155; M.J. Zacharias, *Komunizm...*, s. 498 i n.

⁶⁵ Zob. *De Sarajevo à Sarajevo: l'échec yougoslave*, dir. J. Rupnik, Bruxelles 1992, s. 46.

Europy Środkowej narzucony przez wkraczające oddziały Armii Czerwonej w latach 1944–1945) oraz polityka opozycji (rozbitcie, skłócenie, a w rezultacie brak silnej konkurencji politycznej dla socjalistów)⁶⁶.

Publicysta dziennika „Vreme” Stojan Cerović sporządził bilans rządów socjalistów w latach 1990–1997. Gdy w grudniu 1990 r. S. Milošević wprowadzał się do Pałacu Prezydenckiego, średnia płaca w Serbii wynosiła równowartość 577 marek niemieckich. Po sześciu latach spadła trzykrotnie – do 189 marek. Serbia była dłużna obywatelom około 3 mld marek, w tym rencistom i emerytom 1,4 mld. Pozostałą sumę stanowiły zaległe świadczenia socjalne: dodatki na dzieci oraz chorobowe. Banki i kasy oszczędnościowe były winne swoim klientom prawie 9 mld. Stopa bezrobocia wzrosła do 34%. Spadł także PKB liczony na jednego mieszkańca republiki – z 4750 dolarów w 1990 r. do 2650 w 1995 r. Dług zagraniczny sięgnął 9 mld dolarów⁶⁷.

Przełom polityczny nastąpił w Serbii jesienią 2000 r. Opozycja demokratyczna (DS, DSS oraz mniejsze ugrupowania) zjednoczyła siły przed wyborami prezydenckimi we wrześniu 2000 r. Kompromisowym kandydatem został Vojislav Koštunica (szef DSS). Kandydat opozycji uzyskał w pierwszej turze 50,24%. Według oficjalnych wyników podanych przez Federalną Komisję Wyborczą S. Milošević otrzymał 37,15%, a Tomislav Nikolić (kandydat SRS) – 5,88%. Władze pod naciskiem zagranicy oraz demonstrantów protestujących w Belgradzie – po kilkunastodniowym zwlekanii – zdecydowały się uznać wyniki⁶⁸. W następstwie politycznego przełomu zdecydowano o skróceniu kadencji parlamentu Serbii.

Oslabienie poparcia wyborczego zanotowali w 2003 r. socjaliści z SPS. Osiągnęli najgorszy rezultat w historii ugrupowania (ok. 7%). Nastąpiło to – prawdopodobnie – w wyniku odpływu części elektoratu socjalistów w stronę radykałów głoszących oprócz haseł nacjonalistycznych także socjalne. Liderem ugrupowania od lipca 1990 r. (powstanie partii) aż do marca 2006 r. (śmierć w celi aresztu Trybunału w Hadze) pozostawał niezmiennie S. Milošević. Jednakże serbskie ustawodawstwo nie pozwalało formalnie głowie państwa przewodzić partii politycznej, stąd obowiązki szefa socjalistów pełnił w zastępstwie Miloševića polityk z drugiego szeregu. *De facto* niepodzielną władzę w ugrupowaniu sprawował przywódca Serbii i Jugosławii. Dowodem na to niech będzie fakt dokonywania licznych i częstych zmian w kierownictwie socjalistów – na wniosek S. Miloševića – na kolejnych kongresach SPS. Socjaliści do 2000 r. pozostawali ugrupowaniem masowym, ich liczebność szacowano na ok. 630 tys. członków. W połowie pierwszej dekady obecnego stulecia – po okresie pozostawania partii w opozycji – liczba członków SPS spadła o 2/3. Przewodniczącym

⁶⁶ B. Pribičević, O. Pribičević, *Przyczyny serbskiego wyjątku*, „Myśl Socjaldemokratyczna” 1994, nr 2, s. 39 i n.

⁶⁷ R. Bilski, *Nie strzelajcie do nocnego ptaka. Bałkany 1991–1998*, Warszawa 1998, s. 300.

⁶⁸ Więcej o „buldożerowej rewolucji” zob. V. Avioutskii, *Aksamitne rewolucje*, Warszawa 2007, s. 31 i n.

partii – po zgonie założyciela – został wybrany polityk nowego pokolenia socjalistów – Ivica Dačić⁶⁹.

Po przedterminowych wyborach do Skupstiny Serbii, w maju 2008 r. powstała koalicja Partii Demokratycznej i liberalistów poparta przez SPS. Ceną za utworzenie gabinetu było ze strony demokratów przekazanie obowiązków przewodniczącej Zgromadzenia Narodowego Slavicy Đukić-Dejanović, reprezentującej socjalistów. Pełniła ona funkcję doradcy byłego prezydenta S. Miloševicia. Lider socjalistów I. Dačić z zadowoleniem komentował wybór współtowarzyszki na spikera parlamentu: „To ogromny sukces socjalistów. Szansa na to, by partia przekształciła się w nowoczesne, lewicowe ugrupowanie”⁷⁰. Misję utworzenia rządu otrzymał dotychczasowy szef resortu finansów Mirko Cvetković, reprezentant demokratów. Prezydent Boris Tadić poinformował równocześnie, iż w parlamencie powstał szeroki sojusz zdolny powołać większościowy gabinet⁷¹.

Gabinet M. Cvetkovicia, utworzony w dniu 7 czerwca 2008 r., opierał się na koalicji DS–G17 Plus–SPS i liczył 26 osób, w jego ścisłym kierownictwie zasiadało czterech wicepremierów, reprezentujących wszystkie ugrupowania koalicji. Czwartym wicepremierem był reprezentant ugrupowania emeryckiego, stowarzyszonego przy SPS. W rządzie zasiadało ponadto trzech socjalistów, dwóch reprezentantów liberalnej Grupy G17 Plus i reprezentant ludności muzułmańskiej z Sandżaku⁷².

Czarnogóra

Sytuacja w Czarnogórze rozwijała się pod przemożnym wpływem wydarzeń w sąsiedniej Serbii. Wiele względów (historycznych, kulturowych, gospodarczych) zadecydowało, że był to najwierniejszy sojusznik Serbii⁷³. Przypomnieć należy, iż w styczniu 1989 r. S. Milošević doprowadził do ustąpienia dotychczasowych władz republikańskich. Nowym przewodniczącym Związku Komunistów Czarnogóry został Momir Bulatović, który należał do zwolenników utrzymania federacji w postaci scentralizowanej, nawet przy użyciu rozwiązań siłowych⁷⁴.

Wydarzenia w tej biednej, małej republice odbywały się pod pełną kontrolą dotychczasowych elit komunistycznych⁷⁵. Rozwój sytuacji społeczno-

⁶⁹ M.M. Rusiecka, *dz. cyt.*, s. 293.

⁷⁰ *Partia Miloševicia wraca do gry*, „Rzeczpospolita”, 27 VI 2008.

⁷¹ J. Prus, *Serbia tworzy prozachodni rząd*, „Dziennik”, 30 VI 2008.

⁷² <http://www.srbija.sr.gov.yu/vlada/sastav.php>.

⁷³ Zob. P. Garde, *dz. cyt.*, s. 216 i n.; M. Tanty, *Balkany w XX wieku. Dzieje polityczne*, Warszawa 2003, s. 345 i n.; M. Wierzbicka, *dz. cyt.*, s. 83 i n.

⁷⁴ Zob. *Słownik biograficzny...*, s. 158; A. LeBor, *dz. cyt.*, s. 104 i n.

⁷⁵ Zob. S. Vukadinović, *Političke promjene i demokratija u crnogorskom društvu*, [w:] *Dijalozi o tranziciji u demokratiju*, priredio R. Bubalo, Novi Sad 2005, s. 27 i n.;

-politycznej w Czarnogórze na przełomie lat 80. i 90. XX w. był podporządkowany serbskiemu centrum⁷⁶. Główna oś podziałów politycznych dotyczyła przyszłości państwa związkowego oraz relacji z Serbią. Kwestie gospodarcze odegrały w kampanii wyborczej pomniejsze znaczenie. Wybory parlamentarne odbyły się 9 grudnia 1990 r. Zwycięstwo odniósł w nich Związek Komunistów Czarnogóry. Należy odnotować, że było ono nawet znaczniejsze niż wynik SPS w przypadku Serbii (uzyskało bowiem ponad 58% głosów). Znaczący wynik osiągnął także Związek Sił Reformatorskich. Ugrupowanie narodowe oraz koalicja partii etnicznych uzyskały po kilkanaście procent.

Dominującym ugrupowaniem politycznym stało się w latach 90. stronnictwo postkomunistyczne. Zjazd partii komunistycznej w Czarnogórze obradował na dwóch sesjach. Pierwsza zaczęła się 20 października 1990 r., natomiast druga – 22 czerwca 1991 r. W międzyczasie odbyło się referendum wewnątrzpartyjne poświęcone zmianie nazwy ugrupowania – większość opowiedziała się za zaakceptowaniem w nazwie demokratycznego socjalizmu zamiast ideologii komunistycznej. Ostatecznie ze Związku Komunistów Czarnogóry powstało w połowie 1991 r. nowe ugrupowanie – Demokratyczna Partia Socjalistów Czarnogóry (*Demokratska partija socijalista Crne Gore*, DPS). Jej liderem został polityk bliski serbskiemu przywódcy – M. Bulatović. W kolejnych wyborach do Zgromadzenia Republiki (*Skupština Republike*) DPS odgrywała pierwszoplanową rolę. W elekcji przeprowadzonej w 1992 r. ugrupowanie zdobyło poparcie 43,5% wyborców (co dało mu 46 mandatów), a cztery lata później 51,2% (45 mandatów). Szefem rządu republikańskiego był wówczas młody polityk lewicowy Milo Đukanović. Drugi kongres ugrupowania został zwołany na 5 marca 1994 r. Hasłem obrad była afirmacja demokracji oraz spokoju społecznego. DPS odegrała istotną rolę w pokojowym rozwiązaniu kryzysu politycznego w federacji Serbii i Czarnogóry na drodze konstytucyjnej procedury, za cel stawiała sobie także zwiększenie bezpieczeństwa socjalnego obywateli⁷⁷.

Ważnym wydarzeniem na scenie politycznej w Czarnogórze był rozłam w rządzącym ugrupowaniu postkomunistycznym⁷⁸. W 1997 r. zwyciężyło w niej

S. Darmanović, *Peculiarities of Transformation in Serbia and Montenegro*, [w:] *Between Authoritarianism and Democracy: Serbia, Montenegro, Croatia*, vol. 1, ed. D. Vujadinović, Beograd 2003, s. 153 i n.

⁷⁶ Czeski politolog Štěpán Kaňa charakteryzuje – wydaje się, że słusznie – system polityczny Czarnogóry jako podsystem, umiejscowiony na peryferiach systemu federalnej Jugosławii – zob. Š. Kaňa, *Republika Černá Hora*, [w:] *Politické strany...*, s. 107.

⁷⁷ *The Chronology of Democratic Party of Socialists of Montenegro*, <http://www.dp-seg.org/>.

⁷⁸ Zob. W. Petroff, *Stabilizacja czy przełom? Europa Południowo-Wschodnia i Pakt Stabilizacyjny dla regionu*, [w:] *Świat po Kosowie*, pod red. A. Magdziak-Miszewskiej, Warszawa 2000, s. 104 i n.; J. Stańczyk, *Jugosławia (Serbia i Czarnogóra)*, „*Europa Środkowo-Wschodnia. 1997–1998*”, ISP PAN, R. 7–8, Warszawa 2000, s. 100 i n.

skrzydło M. Đukanovicia, który następnie wygrał wybory prezydenckie pokonując w nich współpracownika S. Miloševicia – M. Bulatovicia. W wyniku tego sporu powstały dwa konkurencyjne ugrupowania. Rywalizowali ze sobą; dotychczasowy szef rządu M. Đukanović oraz prezydent M. Bulatović. Ostatecznie, w styczniu 1998 r. stanowisko prezydenta Czarnogóry objął M. Đukanović. Jego program polityczny różnił się od działań poprzednika. Był on bowiem zwolennikiem większej niezależności od Serbii. Tym samym prezydent Federacyjnej Republiki Jugosławii S. Milošević stracił poparcie Czarnogóry dla działań zmierzających do koncentracji władzy na szczeblu federacji. Zwolennicy bliższych związków z Serbią utworzyli w lutym 1998 r. Socjalistyczną Partię Ludową (*Socjalistička narodna partija Crne Gore*, SNP), a jej liderem został M. Bulatović. W październiku 1998 r. kongres DPS przyjął nowy statut oraz program ugrupowania socjaldemokratycznego wzorującego się na nowoczesnych europejskich partiach lewicowych.

Po rozpadzie koalicji rządowej w maju 1998 r. odbyły się przedterminowe wybory lokalne oraz parlamentarne. Rywalizacja polityczna toczyła się głównie pomiędzy DPS M. Đukanovicia oraz SNP M. Bulatovicia. Ostatecznie DPS uzyskała 49,5% głosów oraz 43 mandaty (na 78 ogółem), a SNP 36% (29 mandatów). W czasie konfliktu Serbii z NATO o Kosowo wiosną 1999 r. socjaliści czarnogórcy dystansowali się od poczynań władz Serbii. Partia postrzegana była jako bliższa kanonom socjaldemokratycznym.

Trzeci kongres DPS obradował 31 października 1998 r. W uchwalonym programie ugrupowania podkreślano szczególnie trzy elementy – lepsze życie; pokój jako warunek rozwoju; Czarnogóra jako wspólny dom wszystkich obywateli niezależnie od wyznawanych poglądów politycznych, pochodzenia etnicznego czy religii. Władze ugrupowania samokrytycznie podkreślały, że jedyny punkt niezrealizowany to państwo związkowe z Serbią zbudowane na zasadzie partnerstwa obu republik⁷⁹.

Czwarty kongres DPS obradował 6 października 2001 r. W jego trakcie delegaci zmienili program ugrupowania. Głównym celem stało się usamodzielnienie Czarnogóry, a jej politycy widzieli w niezależności od Serbii warunek modernizacji państwa i gospodarki, a także drogę do instytucji europejskich. Kongres wybrał ponownie na lidera M. Đukanovicia⁸⁰.

Także DPS można określić – bez cienia pomyłki – jako ugrupowanie wodzowskie, opierające się na autorytecie przywódcy. Wpływ M. Đukanovicia na nie i na życie polityczne republiki pozostawał dominujący niezależnie od zajmowania przez niego funkcji szefa rządu (1991–1998, 2003–2006, 2008–2010 i ponownie od 2012 r.), głowy państwa (1998–2003) czy wycofania z bieżącej działalności państwowej⁸¹.

⁷⁹ *The Chronology of Democratic...*

⁸⁰ *Tamże.*

⁸¹ M.M. Rusiecka, *dz. cyt.*, s. 293.

Macedonia

Jedyną legalną partią polityczną w związkowej Republice Macedonii do 1990 r. była Komunistyczna Partia Macedonii (*Komunistička partija na Makedonija*), działająca od 1952 r. pod nazwą Związek Komunistów Macedonii (*Sojuz na komunistite na Makedonija*). Wchodziła ona – jako republikańska organizacja – w skład KPJ/SKJ. Najważniejszymi działaczami komunistycznymi z republiki byli Lazar Koliševski, Lazar Mojsov oraz Aleksander Grličkov.

Głównym ugrupowaniem lewicowym w Macedonii po 1990 r. stał się Socjaldemokratyczny Związek Macedonii (*Socijaldemokratski sojuz na Makedonija*, SDSM). Powstał on w wyniku przeobrażeń wewnętrznych w ramach partii komunistycznej działającej na terenie republiki. W listopadzie 1989 r. odbył się X Zjazd Związku Komunistów Macedonii, który wybrał na szefa partii Petara Goševa. Rozpoczęły się wówczas przeobrażenia partii komunistycznej, którym patronował Kiro Gligorov (od 1991 r. prezydent republiki). W efekcie przemian organizacyjnych powstały trzy ugrupowania wywodzące się z sił politycznych funkcjonujących w Macedonii. SDSM składał się w wyborach w listopadzie 1994 r. z trzech ugrupowań: socjaldemokratów, socjalistów oraz liberałów⁸².

SDSM jest ugrupowaniem lewicowym utworzonym w kwietniu 1991 r. Branko Crvenkovski był pierwszym przewodniczącym partii, pełnił tę funkcję do 2004 r., gdy został wybrany na prezydenta republiki. Jego następcą wybrano w listopadzie 2004 r. Vlado Bučkovskiego⁸³. Partia stanowiła kontynuację Związku Komunistów Macedonii, grupowała większość przedstawicieli aparatu partii, którzy zaakceptowali system rynkowy oraz demokratyczny. SDSM tworzył koalicje rządowe w latach 1992–1998 oraz 2002–2006. Po przegranych wyborach parlamentarnych we wrześniu 2006 r. dotychczasowe władze partii podały się do dymisji, a nowym jej przewodniczącym wybrano na nadzwyczajnym kongresie Radmilę Šekerinska. Sekretarzem generalnym od listopadowego kongresu z 2006 r. jest Goran Minčev, natomiast wiceprzewodniczącymi: Jani Makraduli, Igor Ivanovski oraz Zoran Zajev.

Drugie ugrupowanie lewicowe – Partia Socjalistyczna Macedonii (*Socialistička partija na Makedonija*, SPM) powstało z przekształcenia masowej organizacji jaką był Socjalistyczny Związek Ludu Pracującego Macedonii⁸⁴. Pierwszym liderem ugrupowania był Kiro Popovski, następnym Ljubislav Ivanov-Zingo. Partia głosiła konieczność stopniowych reform społeczno-rynkowych oraz uwzględnienia sprawiedliwości społecznej, krytykowała zaś proces prywatyzacji majątku państwowego. Największy sukces ugrupowania to udział w szerokiej

⁸² Por. J. Darski, *Macedonia – oaza komunistów i pokoju*, <http://republika.pl/darski1/kraje/macedon/pocz>.

⁸³ Por. <http://www.sdsm.org.mk/>.

⁸⁴ Por. *Osnovanije i razvoj SPM*, <http://www.spm.com.mk/>.

koalicji centrolewicowej w wyborach w 1994 r. (SPM uzyskała wówczas osiem mandatów i weszła do rządu B. Crvenkovskiego). W latach 1992–1998 wchodziła w skład centrolewicowej koalicji rządowej. Od 1998 r. pozostawała w opozycji do centroprawicowego rządu Wewnętrznej Macedońskiej Rewolucyjnej Organizacji-Demokratycznej Partii Narodowej Jedności Macedonii (*Vnatrešna makedonska revolucionerna organizacija – Demokratska partija za makodonsko nacionalno edinstvo*, VMRO-DPMNE). W 2002 r. władze ugrupowania odmówiły przystąpienia do szerokiej koalicji centrolewicowej pod kierunkiem SDSM. W 2003 r. socjaliści utworzyli koalicję z dwoma mniejszymi ugrupowaniami: Demokratyczną Alternatywą oraz Unią Demokratyczną. Podczas wyborów parlamentarnych w 2006 r. weszli w skład koalicji wyborczej zawiązanej przez VMRO i LPM oraz 11 mniejszych ugrupowań. SPM zdobyła trzy mandaty i uczestniczyła w rządzie Nikoli Grujevskiego.

Trzecia organizacja – Partia Liberalna (*Liberalna partija*, LP) – powstała z kolei jako macedońska agenda Związku Sił Reformatorskich, platformy politycznej powołanej przez Ante Markovicia – ostatniego premiera federacji jugosłowiańskiej. Partia głosiła konieczność stopniowych reform społeczno-rynkowych oraz przekształcenia federacji. Do liderów ugrupowania należeli Stojan Andov oraz Risto Ivanov. Ugrupowanie zajmujące centrowe miejsce na scenie politycznej było zdolne zawierać zarówno centrolewicowe, jak i centroprawicowe koalicje wyborcze i rządowe⁸⁵.

Bośnia i Hercegowina

Mozaikę polityczną Bośni Hercegowiny – obok trzech ugrupowań etnicznych – serbskich, muzułmańskich oraz chorwackich – uzupełniały od początku lat 90. XX w. dwa ugrupowania postkomunistyczne. Pierwsze, będące kontynuacją lokalnej organizacji Związku Komunistów, zaakceptowało na początku 1990 r. demokrację parlamentarną oraz system wolnorynkowy. Do wyborów 1990 r. lista komunistyczna przystępowała pod szyldem Związek Komunistów – Partia Socjaldemokratyczna (*Savez komunista – Socijaldemokratska partija*, SK – SDP). Przywódcą partii był etniczny Muzułmanin Nijaz Duraković. Natomiast drugie ugrupowanie stanowił republikański oddział Związku Sił Reformatorskich – politycznej platformy związkowego premiera A. Markovicia. Partii tej szczególnie zależało na zdobyciu znaczącej popularności w multietnicznej republice. Przywódcą ugrupowania był rektor Uniwersytetu Sarajewskiego Nenad Kecmanović⁸⁶.

⁸⁵ Zob. *Istorijat na Liberalnata Partija na Makedonija*, <http://www.liberalna.org.mk/html-m/index1.html>.

⁸⁶ Zob. S. Burg, *Bosnia Herzegovina: a case of failed democratization*, [w:] *Politics, Power...*, s. 130; *New political parties of Eastern Europe...*, s. 313 i n.

Jedynym stronnictwem międzyetnicznym w Bośni i Hercegowinie, o sporym znaczeniu politycznym, jest Partia Socjaldemokratyczna (*Socijaldemokratska partija*, SDP) Zlatko Lagumdžiji. Partia ta definiuje się jako nowoczesne ugrupowanie o lewicowej orientacji, reprezentujące ludzi pracy i interesy wszystkich narodów konstytucyjnych Bośni. SDP odwołuje się do narodowowyzwoleńczego antyfaszystowskiego ruchu partyzanckiego z lat 1941–1945 oraz do reformatorsko-demokratycznego nurtu Związku Komunistów Bośni, a także Związku Sił Reformatorskich. Swoich korzeni ugrupowanie doszukuje się też w pierwszej lewicowej partii bośniackiej – Partii Socjaldemokratycznej, utworzonej w 1909 r. Partia deklaruje akceptację zasad pokoju z Dayton i wolę budowy demokratycznego państwa z zabezpieczeniem socjalnym i równouprawnieniem oraz solidarnością wszystkich narodów konstytucyjnych. Władze ugrupowania deklarują liczebność na ok. 50 tys. członków. Warto podkreślić, że SDP jest członkiem Międzynarodówki Socjalistycznej oraz Partii Europejskich Socjalistów⁸⁷.

Mieszkańcy Bośni i Hercegowiny wybierali w październiku 2010 r. deputowanych do Izby Reprezentantów. Frekwencja w elekcji wyniosła 54,5% uprawnionych do głosowania. Trzy największe ugrupowania – wedle popularności wśród elektoratu – to: postkomunistyczna SDP, serbski Związek Niezależnych Socjaldemokratów (SNSD) oraz muzułmańska Partia Akcji Demokratycznej (SDA). Zwycięzcą elekcji okazała się SDP, która zdołała w ciągu czterech lat podwoić wynik wyborczy: 20% (osiem mandatów) przy 10,1% (pięć mandatów) w 2006 r.

* * *

Przemiany w państwach postjugosłowiańskich odbywały się z dominującym udziałem elit komunistycznych. Decydował o tym prosty fakt, że od 1946 r. jedynym legalnym ugrupowaniem była tu partia komunistyczna. Rozpad SKJ na styczniowym kongresie 1990 r. zwiastował upadek wspólnego państwa. Warto podkreślić, że z sześciu szefów republik wybranych w 1990 r. jedynie Alija Izetbegović nie należał nigdy do partii komunistycznej. Zakres przemian wewnętrznych w ramach republikańskich organizacjach partii komunistycznej był jednakże zróżnicowany. Najbardziej zaawansowane przeorientowanie w kierunku socjaldemokratycznym zaproponowali liderzy słoweńscy i chorwaccy. Natomiast partia serbska pod kierownictwem S. Miloševića obficie sięgnęła po hasła narodowe oraz socjalne. Należy zwrócić uwagę na szczególną pozycję SDP w Bośni i Hercegowinie, jako najważniejszej partii stojącej na gruncie funkcjonowania multietnicznej republiki.

⁸⁷ Zob. <http://www.sdp.ba/>.